

UDK: 904:1/9
Prethodno priopćenje
Primljeno: 22. siječnja 2001.

Interdisciplinarnost u ranokršćanskoj arheologiji

BRANKA MIGOTTI

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Odsjek za arheologiju
Zagreb, Republika Hrvatska

Autorica razmatra promjene u današnjoj ranokršćanskoj arheologiji, a cilj joj je uvidjeti cjelokupan život ranokršćanskih zajednica i, šire, kršćanske civilizacije, pri čemu je nužno upućena na suradnju s bliskim znanostima: povijesti i povijesti umjetnosti te stručnjacima specijaliziranim za različite vrste povijesne građe (epigrafijsku, topografiju, arhitekturu, skulpturu).

U najvećem dijelu svoga bogatog opusa poznati engleski arheolog John Bryan Ward-Perkins (1912.-1981.) bavio se arhitekturom rimskog razdoblja, dotaknuvši se tek povremeno ranokršćanskih sadržaja. Prihvaćajući sa zadovoljstvom poziv da na VII. međunarodnom kongresu za ranokršćansku arheologiju 1965. u Trieru sudjeluje s prilogom o memoriji, grobu martira i martirijalnoj crkvi u ranokršćanskom razdoblju (4.-7. st.), naglasio je da najveći poticaj za prihvaćanje tog zadatka vidi u činjenici što je, po njegovu mišljenju, navedenu temu uistinu uspješno mogao razložiti jedino arheolog s iskustvom širim od usmjerenja na samu ranokršćansku disciplinu.¹ Upozorio je tada da je u stručnom pogledu neprihvatljivo odnositi se prema materijalnim ostacima ranoga kršćanstva kao da su nastali neovisno o okruženju u kojem su se zatekli. Primijetio je pritom da bi si slobodu takvog priželjkivanja mogli priuštiti crkveni oci, ali ne i arheolozi, jer znanstvenici struci duguju nepristranost i najširi uvid u sadržaje kojima se posvećuju, što je osobito izraženo u ranokršćanskoj arheologiji. Naime, rijetko koja druga arheološka disciplina kao uvjet razumijevanja svojih sadržaja iziskuje istraživanje prethodnog sloja, u ovome slučaju ranorimskog i kasnoantičkoga civilnog i sakralnog okružja. Dakako da je svoja razmišljanja Ward-Perkins proteg-

---

¹ J. B. WARD-PERKINS, "Memoria, Martyr's Tomb and Martyr's Church", u: *Akten des VII Internationalen Kongresses für christliche Archäologie*, Berlin - Città del Vaticano 1969, 3.-4.

nuo na ukupnost duhovne i materijalne kulture ranoga kršćanstva, a ne samo na materijalne ostatke.

Problem koji se, dakle, prije 35 godina činio gorućim, a i danas je prisutan u različitim vidovima, osobito kao lažno znanstvena i ideološki motivirana dvojba između pojmova kasnoantičke i ranokršćanske arheologije, kršćansku disciplinu opterećuje od 19. st. Tada je u slopu katoličkog rigorizma nadahnutog apologetskim stajalištima i razmišljanjima stvorena škola predvođena Josephom Wilpertom, koja je ranokršćansku materijalnu i duhovnu kulturu smatrala jedinstvenom i samosvojom, nadahnutom isključivo kršćanskom teologijom. Apologetsko-rigoristički smjer kršćanskoj je arheologiji učinio najlošiju uslugu: odvojio ju je kao povijesni sadržaj, a zatim i kao znanstvenu disciplinu, od helenističko-rimskog i židovskog okruženja u kojem je nastala, lišivši je istodobno temeljnog uvjeta znanstvenog proučavanja - interdisciplinarnosti.² Srećom, već u to vrijeme postojao je i smjer proučavanja koji je ranokršćansko naslijeđe smatrao dijelom i nastavkom klasične poganske baštine.³ Iz takvog se pristupa pojavilo i uvriježilo sljedeće razmišljanje, prisutno u radovima o teoretskim problemima i mjestu ranokršćanske discipline u sklopu povijesnih znanosti, osobito u drugoj polovici ovog stoljeća: interdisciplinarnost u proučavanju ranokršćanskih sadržaja nije samo poželjna, već je i neophodan uvjet funkcioniranja ranokršćanske arheologije kao znanstvene discipline.⁴ To je međutim teorija koja nije uvijek na zadovoljavajući način zaživjela u praksi.

Dvije su temeljne razine na kojima se ogleda potreba interdisciplinarnog pristupa proučavanju ranokršćanskih sadržaja. Jedna od njih nije upitna ni problematična teoretski, uz uvjet da je prevladano dvojstvo, suprotnost ili pak prožimanje između pojmova kasne antike - ranog kršćanstva, a nalazište s prevladavajućim kršćanskim sadržajima određeno kao ranokršćansko. U tome se slučaju interdisciplinarnost ogleda u

² P. CORBY FINNEY, "Gnosticism and the Origins of Early Christian Art", u: *Atti del IX Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana*, vol. 1, Roma 1978., 393.-394.; S. Ch. MURRAY, "Rebirth and Afterlife. A Study of the transmutation of some pagan imagery in early Christian funerary art", *British Archaeological Reports*, Intern. Ser. 100, Oxford 1981., 4.; V. SAXER, "Cents ans d'archéologie chrétienne. La contribution des Romains "l'élaboration d'une science autonome", u: *Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, vol. I, Split - Roma 1998., 125.-126.

³ P. CORBY FINNEY, n. dj., 392.-405.; S. Ch. MURRAY, n. dj., 4.; V. SAXER, n. dj., 139.-140.

⁴ P. CORBY FINNEY, n. dj. 393.; H. R. SEELIGER, "Christliche Archäologie oder Spätantike Kunstgeschichte? Aktuelle Grundlagenfragen aus der Sicht der Kirchengeschichte", *Rivista di archeologia cristiana* 61 (1-2), Roma 1985., 169.; L. REEKMANS, "Erinnerungen und Perspektive eines Katakombenarchäologen: Abschiedsvorlesung gehalten am 10. November 1990. in Leuven", *Boreas* 16, Münster 1993., 89.; F. BISCONTI, "Genesi e primi sviluppi dell'arte cristiana: i luoghi, i modi, i temi", u: A. Donati (ur.), *Dalla terra alle genti. La diffusione del cristianesimo nei primi secoli*, Milano 1996., 93.; V. SAXER, n. dj. (bilj. 2), 148., 152.

⁵ J. SARAIVA MARTINS, "L'importanza degli studi di archeologia cristiana. Gli studi di archeologia cristiana tra passato e futuro", u: *Radovi XIII međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, vol. I, Split - Roma 1998., 412.

pridavanju podjednake važnosti, ovisno dakako o stvarnome udjelu, svakoj pojedinoj vrsti nalaza u nastojanju za rekonstrukcijom ukupnosti života ranokršćanske zajednice ili sredine.⁵ Drugim riječima, naglasak nije na povijesnim izvorima, arhitekturi, skulpturi, grobnim konstrukcijama i natpisima, kao što je često, gotovo redovito, bio slučaj u prošlosti, nego se podjednako pomno obrađuju i mali pokretni nalazi - tzv. *instrumentum domesticum*, koji otkrivaju niz elemenata važnih za datiranje i pronicanje u gospodarske i društvene odnose na nalazištu, ali i u njegove vjerske sastavnice. Zapostavljanje sitnih nalaza izrazit je problem ranokršćanskih topografija koje su se pojavile već u počecima nastajanja ranokršćanske discipline kao zalag njezinu osamostalivanju od teologije i povijesti umjetnosti, ali su sve do u najnovije vrijeme ostale robovati razumijevanju gustoće i rasprostranjenosti ranokršćanskih zdanja i njihovih tipoloških odrednica. Srećom, u novije se vrijeme u sklopu arheologije pojavio silni procvat zanimanja za proučavanje tema vezanih uz *instrumentum domesticum*, pa se takvim sadržajima i pri istraživanju kršćanskih nalazišta posvećuje veća pažnja negoli prije.

Nije na odmet spomenuti i to da je u sklopu obrade pojedinačnih ranokršćanskih nalazišta pri razlaganju predmeta obilježenih likovnim prizorima (slikarstvo, skulptura, umjetnički obrt), koji u kasnoj antici u pravilu imaju radije simboličku negoli puku ukrasnu namjenu, neophodna suradnja stručnjaka različitih profila: arheologa, povjesničara umjetnosti, liturgičara i teologa, a prije svega poznavatelja i klasično-rimske i kršćanske ikonografije. U praksi se takva suradnja rjeđe ostvaruje zato što arheolozi u pravilu nemaju temeljitijeg teološkog obrazovanja, a još više zato što teolozi i liturgičari nisu uvijek svjesni važnosti primjene svojih spoznaja na arheološkoj građi. Međutim, važnost pa i neophodnost interdisciplinarnog proučavanja ranokršćanskih likovnih prizora počiva na eklektičnosti kršćanske umjetnosti koja radi takve svoje naravi izmiče mogućnosti jednoznačnog tumačenja simboličkih sadržaja na temelju jednom i zauvijek uspostavljenih zakonitosti i formulacija.⁶

U kontekstu interdisciplinarnosti osobito je blizak, ali i osjetljiv odnos između povijesti i arheologije. U posljednjih se desetak godina taj odnos u arheološkim raspravama tematizira s mnogo strasti i polemičkog naboja. Najveću teškoću autori vide u tome što se arheološko-povijesni interdisciplinarni pristup često temelji na vrludanju između dviju disciplina na takav način da se u jednoj od njih traže potvrde pojedinačnih postavki one druge. Arheolozi pritom u pravilu upadaju u zamku predrasuda i uvriježenih, a nedovoljno provjerenih povijesnih obrazaca. Pojedini među njima izlaz iz tunela takvih (ne)znanstvenih namještanja i prilagođavanja traže u tzv. kontekstualnom pristupu. Riječ je o prihvaćanju činjenice da je svaki, pa i najmanji materijalni ostatak ne samo podjednako

---

⁶ F. BISCONTI, n. dj. (bilj. 4), 93.

važan nego i povijesno uvjetovan te da se samo utvrđivanjem svih materijalnih sastavnica neke društvene pojave može stvoriti pouzdan oslonac za valjanu provjeru u povijesnim izvorima.⁷ Uvjerljivost takvog razmišljanja vidim u činjenici da ono podrazumijeva ravnopravan odnos arheologije i povijesti u sklopu interdisciplinarnog pristupa arheološkim temama.

Druga razina na kojoj je moguće provjeravati potrebu interdisciplinarnog pristupa u ranokršćanskoj arheologiji spomenuta je na početku ovog priloga: ranokršćanski sadržaji u odnosu na cjelokupni arheološki kontekst. Riječ je o tome da je, ma kako heretički moglo zazvučati u ušima tzv. kršćanskih arheologa, među koje i ja spadam u najvećem dijelu svoga opusa, malo ranokršćanskih nalazišta u pravom smislu te riječi. Takvima bi se mogle smatrati jedino velike cemeterijalne bazilike kojima ne prethodi ranija arhitektura, osim možda grobne, a da su pretkršćanski ukopi tek povremeni. U najvećem su pak broju primjera ranokršćanske građevine podignute na sloju, a još češće poput svojevrsnih arhitektonskih palimpsesta na slojevima ranijih svjetovnih ili sakralnih zdanja. Štoviše, njihovo arhitektonsko prožimanje često nije tek materijalno-tehničke naravi, već je i sadržajno. Prema tome, ma kako takozvane ranokršćanske topografije imale važan zadatak "snimanja" putova i ukupnog opsega širenja ranokršćanske civilizacije u odnosu na pretkršćansko okružje, nameće se pitanje kakvi su njezini konačni znanstveni dometi u smislu rekonstruiranja života u arheološko-povijesnim razdobljima u odnosu na topografiju koja uključuje cjelokupnu arheološku stratigrafiju nekog prostora. Premda se ne mogu smatrati opravdanim nastojanja da se pojam "ranokršćanska arheologija" napusti u korist utapanja u širu naznaku kasnoantičkih sadržaja, teško je oteti se pitanju je li stručno-metodološki opravdano antičko nalazište nazvati ranokršćanskim samo zato što je svoje trajanje završilo kršćanskom etapom pa barem ona bila markantnija od prethodnih te obilježila nalazište kao sakralno i u sljedećim povijesnim razdobljima.

Naznačenu ću dvojbu поближе odrediti primjerima iz vlastita rada. Tema moga magisterija bila je ranokršćanska topografija na prostoru između rijeka Krke i Cetine. U to je vrijeme u domaćoj literaturi postojao samo još jedan sličan rad koji mi je mogao donekle poslužiti kao uzor.⁸ Spomenuti rad i još nekolicina njih koji su obrađivali probleme kršćans-

---

⁷ G. HALSALL, "The Merovingian Period in Northern Gaul: Transition or Change", u: J. BINTLIFF and H. HAMEROW (urednici), *Europe Between Late Antiquity and the Middle Ages. Recent archaeological and historical research in Western and Southern Europe*, *British Archaeological Reports*, Intern. Ser. 617, Oxford 1995., 40.-41.

⁸ I. FISKOVIĆ, "O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti", *Arheološki radovi i rasprave* 8-9, Zagreb 1982.

⁹ N. CAMBI, "Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali", u: *Materijali XII* (IX. kongres arheologa Jugoslavije, Zadar 1972.), Zadar 1976.; N. CAMBI, "Starokršćanska crkvena arhitektura na području salonitanske metropolije", *Arheološki vestnik* XXIX, Ljubljana 1978.

tva u Dalmaciji usredotočeni su isključivo na ranokršćansku arhitekturu.⁹ Svoj sam pristup obradi teme pokušala osuvremeniti i proširiti podjelom ranokršćanskih nalazišta u četiri kategorije, od onih s pouzdanom kršćanskom arhitekturom do takvih na kojima se tragovi kršćanstva tek naslućuju. Na taj su način u područje mog zanimanja ušli i pretkršćanski nalazi te oni srednjovjekovni. Prema mišljenju ocjenjivača najveći autorski doprinos ostvaren je u obradi nalazišta 3. i 4. grupe, dakle ondje gdje nema pouzdane ranokršćanske arhitekture, a preostali se antički ostaci vrednuju u svjetlu pretpostavke o mogućoj kršćanskoj naravi lokaliteta. Simptomatično, pripremajući spomenuti rad za tisak bila sam radi nedostatka sredstava prisiljena smanjiti opseg građe i odreći se upravo najzanimljivijih nalazišta; ostala su samo ona na kojima je ranokršćanska arhitektura posvjedočena.¹⁰ Unatoč tome u doktorskom sam radu još veću pozornost poklonila cjelokupnom antičkom kontekstu nalazišta koji su dali i kršćanske nalaze. Ta je građa, međutim, ostala neobjavljena.¹¹

Da zaključim. Unatoč dvojbama i pitanjima na koja ni sama nemam konačnih odgovora, ne bih se usudila zagovarati odricanje od izrade ranokršćanskih topografija; one govore o načinima i putovima prodiranja kršćanske civilizacije na određeno područje, civilizacije koja će ga bitno odrediti u njegovoj srednjovjekovnoj i kasnijoj povijesti. Međutim, stručnjak koji se odluči na takav posao morao bi imati u vidu sljedeće: 1. dužnu pozornost pokloniti cjelokupnom kontekstu nalazišta i svim njegovim slojevima pa i ondje gdje kršćanski nalazi prevladavaju; 2. uzeti u obzir sve kategorije građe, ne dajući prednost monumentalnim ostacima. Osobno pak, sa sadašnjim iskustvom u struci, prednost pred ranokršćanskom topografijom ili bilo kakvim drugim tematski uže određenim pregledom nalazišta dala bih općoj arheološkoj topografiji u kojoj bi na podjednak način i uz sudjelovanje stručnjaka odgovarajućih usmjerenja bili vrednovani izvori, arhitektura, skulptura i mali pokretni nalazi te sva razdoblja od prapovijesti do suvremenosti. Osobit naglasak, kad je riječ o sakralnoj komponenti, treba staviti na suradnju stručnjaka za antiku i srednji vijek. Naime, vlastita su mi topografska istraživanja, kao i arheološka iskopavanja mnogih nalazišta sakralne arhitekture, koja posljednjih godina provode stručnjaci u hrvatskom priobalju, pokazala da je malo ranokršćanskih nalazišta u Dalmaciji koja nisu odnjegovala sakralnu komponentu i u kasnijim razdobljima, bilo u izravnom ili prekinutom kontinuitetu.

---

¹⁰ B. MIGOTTI, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb 1990.

¹¹ B. MIGOTTI, *Ranokršćanska topografija na području između Zrmanje i Cetine (doktorski rad)*, Zagreb 1991.